

HUMANISTICKE STUDIJE

12 | 2024

UNIVERZITET
DONJA GORICA

ČASOPIS HUMANISTICKE STUDIJE

Glavni i odgovorni urednik:
Dragan K. Vukčević

Urednik broja
„Primijenjena etika“:
Kristina Bojanović

Redakcija:
1. Đorđije Borozan (Podgorica);
2. Ilija Vujačić (Podgorica);
3. Dragica Vujadinović (Beograd);
4. Milan Podunavac (Podgorica);
5. Cirila Toplak (Ljubljana);
6. Mirjana Maleska (Skoplje);
7. Asim Mujkić (Sarajevo);
8. Kristina Bojanović (Podgorica).

Savjet:
1. John Keane (Sidney);
2. Nenad Dimitrijević (Beograd);
3. Čedomir Čupić (Beograd);
4. Olga Breskaja (Vilnius);
5. Ana Krasteva (Sofija, Lyon);
6. Panos Ljoveras (Solun);
7. Đuro Šušnjić (Beograd);
8. Viljam Smirnov (Moskva);
9. Rudi Rizman (Ljubljana);
10. Alpar Lošonc (Novi Sad);
11. Vesna Kilibarda (Podgorica);
12. Stefano Bianchini (Bologna);
13. Hans-Georg Ziebertz (Würzburg);
14. [Ratko Božović.]

Sekretarka: Kristina Bojanović

Dizajn: [Mile Grozdanić]

Priprema za štampu: Bojan R. Popović
Medeon, Podgorica

Lektura i korektura: Sonja Živaljević

Izdavač: HS, UDG

Podgorica,
2024.

SADRŽAJ

DRAGAN K. VUKČEVIĆ Uvodna riječ
glavnog i odgovornog urednika /5/

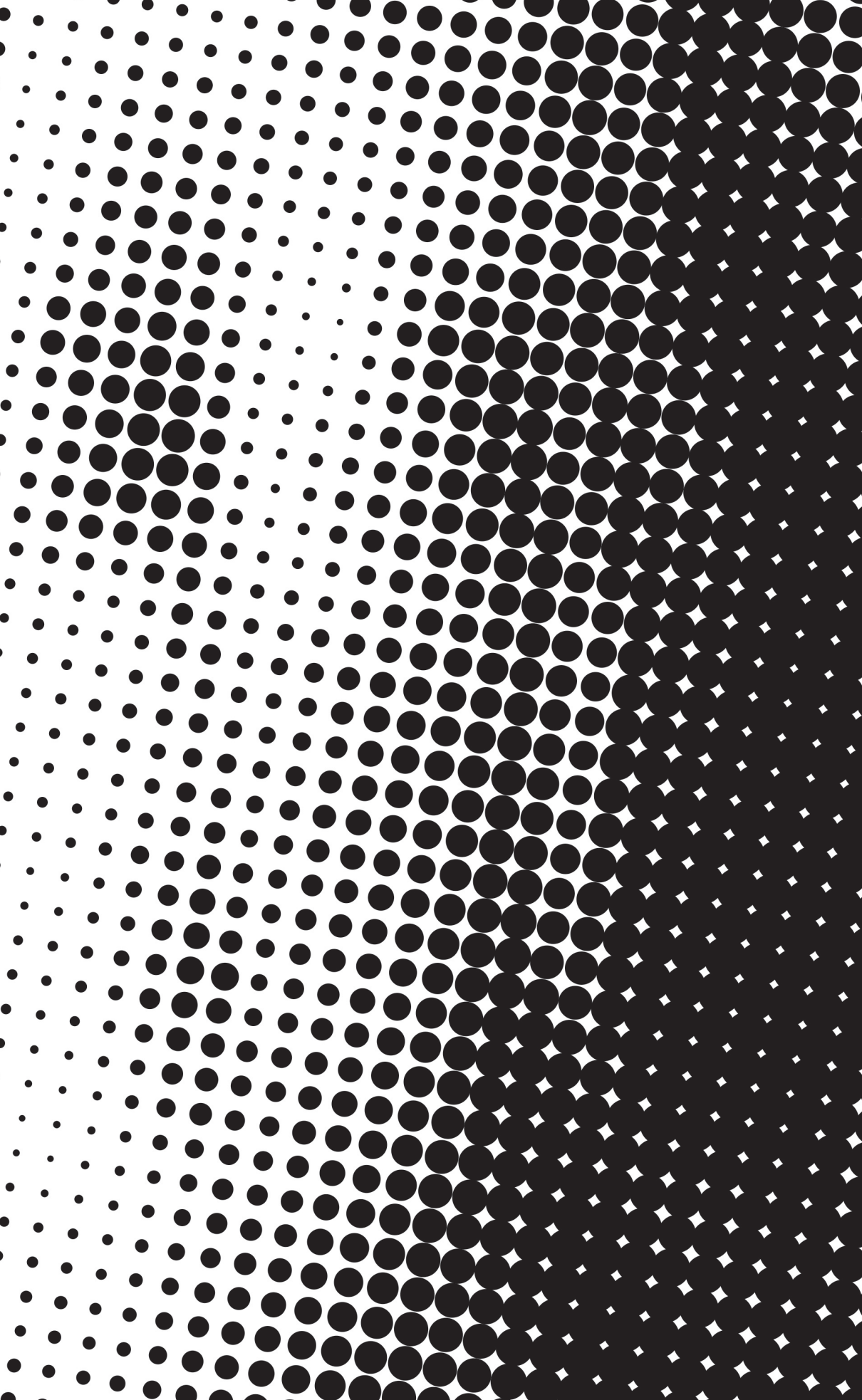
Uz temat ovog izdanja Humanističkih studija /7/

DIO I TEMA BROJA: Primijenjena etika
DEJL ŽAKET Šta je posao novinara? /13/
DEJL ŽAKET Cenzura i uskraćivanje informacija radi višeg dobra /25/
MARK IZRAEL i IJAN HEJ Zašto uopšte da brinemo o etici? /39/
MARK IZRAEL i IJAN HEJ Činiti dobro i
izbegavati da se naudi drugima /49/

DIO II Četiristo godina od rođenja Bleza Paskala
MILOSAV GUDOVIĆ Paskal, ili o laži ne-izvesnog /67/
KRISTINA BOJANOVIĆ Blez Paskal: Misao kao etička kategorija /73/

DIO III Trista godina od rođenja Imanuela Kanta
IMANUEL KANT Ogled o mentalnim bolestima /83/
MOMČILO T. SELESKOVIĆ Kritičizam /93/
KRISTINA BOJANOVIĆ Život po maksimama.
O knjizi Manfreda Kuna, *Kant. Biografija* /103/

DIO IV Prikazi
NIKOLA BANIČEVIĆ Džon Meršajmer i Sebastijan Rosato,
Razum i moć: kako države misle /113/
ILIJA VUJAČIĆ Milan Podunavac, *Režimi straha* /117/
KRISTINA BOJANOVIĆ Arnold Tojnbi, *Proučavanje istorije* /127/

Cenzura i uskraćivanje informacija radi višeg dobra

Sloboda štampe spada među najznačajnija moralna prava slobodnih ljudi. Posebno novinari koriste prednosti tog prava od koga u idealnom slučaju svaka osoba ima koristi. Već smo primetili da sloboda štampe nije neko apsolutno ili bezuslovno pravo. To pravo se uživa unutar granica ustanovljenih na osnovu drugih legitimnih društvenih interesa, posebno kad su u pitanju bezbednost i zaštita prava svih članova društva. Postoje situacije u stvarnom životu kada je u javnom interesu da temeljni princip novinarske etike, princip maksimalizovanja relevantnog govorenja istine, bude ograničen. Kad se izveštaji cenzurišu ili dobrovoljno ne objavljuju radi višeg dobra, uvek moraju da postoje dobri razlozi za takav postupak, i uvek bi trebalo da postoji i izričita odredba za kasniji povraćaj punih novinarskih sloboda što je brže moguće.

Cenzura i mandat novinarstva

Već smo dotakli problem cenzure. Moralno opravdanje novinarstva, njegov moralni mandat, jeste pružanje informacija radi dobrobiti osoba koje, praktično, ne mogu same da dođu do vesti. Slobodna štampa je nužna za slobodno društvo i obrnuto. Društvo ne može slobodno da funkcioniše ako nema slobodan pristup informacijama, zato što upravljanje samim sobom pretpostavlja obrazovane građane koji postupaju na osnovu činjenica. Sloboda štampe postoji unutar šireg okvira građanskih sloboda koje služe za zaštitu slobodne razmene informacija, pomažući na taj način očuvanju drugih sloboda. Jedini smisleni način da se šire vrednosti slobodnog društva jeste putem iznošenja relevantnih istina. Sve stvari od vitalnog javnog interesa zahtevaju slobodan protok informacija, koji je moguć jedino uz pomoć slobodne štampe. Da bi štampa bila slobodna, između ostalog, potrebno je da bude slobodna od bezrazložne cenzure.

Počecemo definicijama nekih od suštinskih termina koji su potrebni za razumevanje moralnog problema cenzure. Reći ćemo da cenzura štampe predstavlja svaki postupak koji guši slobodno otkrivanje i širenje informacija. Cenzura u tom smislu može biti *dobrovoljna* ili *nedobrovoljna*. Do nje može da dođe bilo na osnovu odluka koje su doneli sami novinari, bilo na osnovu odluka koje je donela neka druga spoljašnja strana, obično neka vladina agencija ili, u prošlosti

a u nekim slučajevima još i danas, crkvene vlasti. Nekada se cenzura bavila i umetničkim delima, lepom književnošću i mnogim drugim izvorima informacija. Pošto se bavimo prvenstveno novinarskom etikom, ograničićemo našu raspravu na cenzuru štampe i postavice pitanje o uslovima pod kojima bi cenzura ponekad mogla biti moralno opravdana, kao i o značenju koje ona ima u slobodnom društvu i o granicama koje treba postaviti toj vrsti kontrole nad sadržajem vesti. Pretpostavljamo da je nedobrovoljna cenzura uvek po definiciji prinudna, i smatramo da je iz tog razloga, pod ostalim jednakim uslovima, dobrovoljna cenzura uvek inherentno bolja od nedobrovoljne cenzure, ako se uopšte i mogu izneti dobri razlozi za cenzurisanje štampe. Najzad, za našu sadašnju svrhu, *javni interes* ćemo definisati kao bilo koju vrednost koja se pridaje očuvanju i zdravom funkcionisanju društva. Kad zahtevamo da novinari obezbede relevantno govorenje istine u javnom interesu, mislimo na interes društva da zaštiti sopstvenu bezbednost i dobrobit, kao i ostvarivanje svih drugih ciljeva koji su prihvaćeni kao doprinos dobrobiti članova društva kao celine. U nastavku ćemo dalje razviti te ideje.

Istorijska i filozofska pozadina

Džon Milton [John Milton], u svom delu *Areopagitica* (1644), koje predstavlja hvalospev slobodi izražavanja i slobodi štampe, iznosi primedbe o posledicama pokušaja da se ograniči sloboda štampe, kao i o posledicama koje taj pokušaj može imati po sve aspekte kulture. Milton se u sledećem odlomku usredsređuje posebno na muziku:

Ako želimo da regulišemo štampu, i da na taj način ispravimo običaje, moramo da regulišemo sve zabave i razonode, sve to u čemu čovek uživa. Ne sme se slušati nikakva muzika, ne smeju se pevati nikakve pesme, osim ozbiljnih ili dorskih. Moraju postojati osobe koje će izdavati dozvole plesačima, tako da naša omladina neće učiti nikakve korake, pokrete ili držanje osim onih koji se po njihovom dopuštenju smatraju pristojnim; to je nešto što je još Platon predvideo. Biće potrebno više od dvadeset osoba koje izdaju dozvole da bi se ispitale sve laute, violine i gitare u svakoj kući; ne sme se dopustiti da one toroču kao danas, već se mora odobriti ono što smeju da kažu. A ko će da učutka sve arije i madrigale koji tiho šapuću po salonima?¹

¹ John Milton, *Areopagitica: A Speech of Mr. John Milton for the Liberty of Unlicens'd Printing to the Parliament of England* (London: 1644) (New York: Parsons and Clark, Ltd, 1927) (fototipsko izdanje prema originalnom primerku iz Britanskog muzeja), odeljak 37.

Isti način razmišljanja nalazimo i u delu Siberta, Petersona i Šrama, *Četiri teorije o štampi (Four Theories of the Press)*, u njihovom objašnjenju:

Prema libertarijanskom shvatanju, funkcija masovnih medija jeste to da informišu i zabave. Treća funkcija je nastala kao nužan korelat prve dve da bi se obezbedio ekonomski oslonac i osigurala finansijska nezavisnost. To je bila funkcija prodaje ili oglašavanja. U suštini, osnovna svrha medija jeste pomaganje u otkrivanju istina, pružanje pomoći u rešavanju političkih i društvenih problema iznošenjem svih mogućih činjenica i mišljenja kao osnove za donošenje odluka. Suštinska odlika tog procesa jeste njegova nezavisnost od vladine kontrole ili dominacije. Vlada, zajedno sa svojim zvaničnicima, često predstavlja stranu koja je neposredno zainteresovana za ishod neke rasprave. Prema tome, ona ne sme da ima dodatnu prednost isključivog pristupa javnosti koja u krajnjoj liniji donosi odluke. Niti sme da ima pravo ili moć da se upliće u argumente koje iznose njeni protivnici. Tako je došlo do razvoja funkcije štampe kao političke institucije. Njoj je poverena dužnost da sprečava vladu da prekorači svoje granice. Prema Džefersonovim rečima, funkcija je štampe da obezbedi onu kontrolu vlasti koju nijedna druga institucija ne može da pruži.²

Očigledno je da to nije kraj priče, čim razmislimo o razumnim granicama slobode štampe. Na početku smo primetili, analizirajući pojam slobode štampe, da ne postoji apsolutno ili bezuslovno slobodna štampa. Postoje granice i ograničenja koje utiču i na najslobodniju zamislivu štampu u najslobodnijem moralno odgovornom društvu.

Sukobi između raznih moralnih odgovornosti rešavaju se kompromisima u kojima se uskraćuju izvesne slobode da bi se zaštitile druge značajne vrednosti koje bi inače bile žrtvovane. Delimična i

² Siebert, Peterson and Schramm, *Four Theories of the Press*, str. 51. Videti i: Trager and Dickerson, *Freedom of Expression in the 21st Century*, str. 201–202: „Retko kad neki pojedinac koristi svoje pravo da prisustvuje nekom suđenju ili da bude informisan o nekoj predstojećoj parnici. Stoga se uloga slobodne štampe u sudskim procesima većim delom svodi na bitku između sudskog sistema i štampe. Kao pojedinci nemamo vremena da prisustvujemo suđenjima, da pregledamo sudske spise, razgovaramo sa pritvorenima ili prisustvujemo pretresu za puštanje na uslovnu slobodu. Očekujemo da će mediji obaviti taj posao i obavestiti nas o tome šta se dešava, tako da znamo da li izabrani zvaničnici rade svoj posao kako treba i da li se zakon primenjuje. Mada Ustav Sjedinjenih Država ne garantuje pravo pristupa informacijama, sudovi i zakonodavna tela su priznali važnu vezu između slobode izražavanja i prava na pristup informacijama. Ako građani treba da raspravljaju o javnim pitanjima, da izlaze na birališta i glasaju o značajnim stvarima i da se aktivno bave javnim poslovima, potrebno je da to čine obavešteno. Građanima su potrebne informacije, bilo da dolaze neposredno od vlade bilo da ih prenose masovni mediji. Bez mogućnosti pristupa informacijama, sadržaj naših izraženih mišljenja bio bi manje vredan.”

ograničena cenzura jedan je od takvih kompromisa koji ponekad zahtevamo od slobodne štampe da bismo izbegli znatno veće zlo, čije sprečavanje takođe može spadati u moralne odgovornosti slobodnog društva. Ekstremni slučajevi, o kojima je stoga lako doneti odluku, jesu objavljivanje fotografija dečje pornografije ili objavljivanje osetljivih vojnih tajni koje bi mogle da ugroze bezbednost društva. Ako novinar dobije takve slike ili informacije, zar temeljna moralna obaveza profesionalne novinarske etike, moramo kritički da se zapitamo, ne zahteva da one budu objavljene?

Cenzura i poredak prioriteta novinarskih obaveza

Filozofi koji pišu o primenjenoj etici na ovakva pitanja odgovaraju na razne načine. Jedna je mogućnost da se kaže da ne postoji obaveza objavljivanja opasnih ili moralno krajnje neprimerenih slika i informacija, zato što se profesionalna moralna obaveza novinara da prenose sve relevantne istine ne odnosi na sve vrste informacija. Druga mogućnost je da se kaže da zapravo postoji obaveza da se objavi čak i najopasniji i najzapaljiviji materijal, ali da je ta obaveza nadvladana drugim suprotnim ili nesaglasnim obavezama u jednom hijerarhijskom poretku prioriteta obaveza koje važe za novinare, ne samo u njihovom novinarskom poslu prenošenja informacija, već i za njih kao građane slobodnog i otvorenog društva.

U oba slučaja postoji cenzura u nekom obliku. Tačno objašnjenje i filozofsko opravdanje cenzure može ipak da uvede jednu značajnu razliku. Adekvatna teorija cenzure može biti presudna u donošenju odluka o težim slučajevima iz sive oblasti u kojoj nije očigledno da li je cenzura opravdana ili nije. To može pomoći da se cenzura obuzda i da se spreči da oni kojima je ona poverena povedu društvo niz klizavu nizbrdicu koja dovodi do sve veće cenzure, do sve manje slobode štampe i, na kraju, do gušenja slobodne štampe i njenog stavljanja u službu politike, religije ili krupnog kapitala.³ Mada oba modela cenzure imaju i prednosti i mane, postoje dobri razlozi da se prihvati drugi model. Dokazivaćemo, ma kako čudno to moglo u početku da nam izgleda, da novinari zapravo imaju moralnu obavezu da sve relevantne informacije učine dostupnim potrošačima vesti, ali da je njihova obaveza u izvesnim slučajevima nadvladana drugim društvenim

³ Wortman, *A Treatise Concerning Political Enquiry and the Liberty of the Press* (1801), navedeno u: Knowlton and Parsons, ed., *The Journalist's Moral Compass*, str. 65: „Razuzdanost štampe je postala pomodna meta uvredljivih napada; ali oni koji su bili najglasniji u svojim filipikama, bili su i uopšte uzev najogorčeniji protivnici slobode štampe. Štampa je nesumnjivo moćno oruđe; ali i kad je prepuštena sama sebi, ona bi prirodno težila istini i vrlini. ...Pod arbitrarnim vladama običaj je da se zabranjuje svaka publikacija koju prethodno nije prelistao i odobrio neki od njenih službenika. Na ovaj način svaki spis, naklonjen duhu slobode, biva zabranjen; i ništa ne može da se objavi osim onoga što stoji na strani vlasti. Očigledno je da u takvim sistemima štampa, umesto da bude čuvar javne slobode, postaje opasan i servilan sluga despotizma.”

interesima i drugim obavezama koje pojedinci koji se bave novinarstvom moraju da ispune kao odgovorni građani.

U životu svi mi igramo različite uloge, sina ili kćeri, oca ili majke, člana kluba, službenika ili najamnog radnika, studenta, profesora, kućevlasnika, poreskog obveznika, vojnika, civila i tako dalje. Različite uloge u društvu nose sa sobom različite moralne obaveze. Većina njih je, srećom, po pravilu uzajamno saglasna. Međutim, neke obaveze mogu u izvesnim okolnostima da dođu u sukob. Jedan primer bi bio slučaj kada kao otac imam obavezu da zaštitim svoje dete od neprijatnih iskustava, ali i obavezu da kao policajac uhapsim svakoga ko je počinio krivično delo. Stoga može da dođe do sukoba između mojih moralnih obaveza ako moje dete počini krivično delo a ja budem pozvan da izvršim hapšenje, pošto unapred znam da će to mom detetu doneti vrlo neprijatna iskustva. Kao profesor biologije, da uzmemo drugi relativno jasan slučaj, mogu da imam obavezu da objasnim svojim studentima principe naučne teorije evolucije. Kao sledbenik fundamentalističke religije, međutim, mogu imati suprotnu obavezu da ne učestvujem u onome za šta, po našoj hipotezi, iskreno verujem da predstavlja svetogrđne laži koje dovode u pitanje Božju ulogu u stvaranju života u svemiru. U toj situaciji imam dve moralne obaveze i vidimo da ne mogu da ispunim obe.

Moralni sukobi mogu ponekad da budu rešeni u praksi kao i u teoriji. To možemo da učinimo ako smo u stanju da uspostavimo poredak prioriteta tako da jedna od sukobljenih obaveza nadvladava drugu. Donosim odluku da je značajnije ili vrednije, i stoga moralno obaveznije, da ispunim svoju ulogu profesora biologije koji podučava mlade, uprkos prigovorima svoje savesti, i da produžim da predajem o evoluciji kao naučnom objašnjenju nastanka života, mada lično ne verujem da je to objašnjenje istinito. Ako donesem suprotnu odluku i ustanovim alternativan poredak među svojim moralnim obavezama, tada mogu mirne savesti da odbijem da predajem o evoluciji i da možda izgubim posao zbog svojih moralnih ubeđenja. Alternativno, mogu da se uhvatim u koštac sa sistemom i pokušam da dobijem odobrenje da ne predajem naučnu teoriju za koju verujem da nije u skladu s mojim religijskim uverenjima. Ako sam policajac i otac ili majka sina ili kćeri za koje je izdat nalog za hapšenje, mogu da donesem odluku da moje obaveze kao roditelja nadvladavaju obaveze moje profesije policajca i da pomognem svom detetu da pobegne. Ili mogu da izaberem suprotno i da odlučim da je zakon zakon bez obzira na to ko je u pitanju, i da bi, ako je moje dete počinilo neko krivično delo, bilo pogrešno da mu pomognem da izbegne hapšenje, i ponudio bih svoju uobičajenu pomoć pri hapšenju baš kao da je okrivljeni neki potpuni stranac.

Međutim, ono što ni u jednom ovakvom slučaju ne bih želeo da kažem jeste to da kad uvedem poredak prioriteta među svoje sukobljene obaveze, onda obaveza koja je na lestvici prioriteta na nižem mestu zapravo i nije, ili više nije, obaveza. Još uvek imam obavezu da zaštitim svoju decu od neprijatnih iskustava. Ali ipak tu obavezu mogu smatrati nadvladanom višom ili značajnijom moralnom

obavezom. Takođe i dalje, verovatno, u drugom slučaju imam obavezu da predajem biologiju ako sam profesor biologije, čak i ako donesem odluku da je profesionalna obaveza da predajem nadvladana ili da je nad njom pretegnula viša religijska ili moralna obaveza. Isto važi i ako među ove obaveze uvedem obrnuti poredak. Naravno, ne možemo da svoje obaveze preuredimo na bilo koji način koji nam padne na pamet da bismo zadovoljili svoj hir ili izbegli moralne dileme. Poredak prioriteta možemo pokušati da uvedemo samo na osnovu moralnih principa koji nam govore, na primer, da je zaštita porodice vrednija od poštovanja zakona, ili obrnuto; ili da je predavanje naučnih teorija značajnije od ličnih religijskih ubeđenja, ili obrnuto.

Moralni razlog za cenzuru štampe

Uvođenje prioriteta među sukobljene moralne obaveze pruža koristan model i za razumevanje etike cenzurisanja inače slobodne štampe. Nema potrebe da kažemo kako novinar iznenada gubi moralnu obavezu, ili da ona biva umanjena, da iznosi relevantne informacije javnosti, već samo da u naročitim okolnostima ova obaveza, mada ne iščezava iz etičkog vidokruga, biva nadvladana u poretku prioriteta višom obavezom da se ne doprinosi eksploataciji dece u dečijoj pornografiji ili da se društvo zaštiti od mogućeg vojnog poraza time što se neće objavljivati vitalne vojne tajne. Moralna obaveza širenja informacija ostaje netaknuta, a može se nalaziti i na visokom mestu na rang-listi prioriteta, ali tek iza potrebe da se deca zaštite u prvom slučaju i da se društvo kao celina zaštiti od svojih najopasnijih neprijatelja u drugom. Ovaj trend u cenzuri, posebno tokom vojnih akcija Sjedinjenih Država, istaknut je nedavno u jednom kritičkom pregledu:

Kad god Amerika uđe u rat, štampa prihvata svoju ključnu ulogu da javnosti saopšti što više može — tačno i odgovorno — o sukobu i sudbini oružanih snaga. Kao i ranije, i sada će potrebe štampe i vojske neizbežno doći u sukob. Izveštavanje o ratu zahteva jedan stepen saradnje vojske. U nedavnim sukobima — na Grenadi 1983, u Panami 1989. i u Zalivskom ratu 1990–1991 — razne administracije su smanjile pristup novinarima u ratne zone i postavljale prepreke blagovremenom, nezavisnom izveštavanju.

U tekućem ratu protiv terorizma, ograničenja štampe do sada su bila još stroža nego u prošlosti.⁴

Nevolja sa ekstremnim scenarijima u primenjenoj profesionalnoj etici nije samo to što ne predstavljaju teške sporne slučajeve. Ekstremni scenariji, kao što su ovi sa dečjom pornografijom i odavanjem vojnih tajni, jesu klasični primeri opravdanog cenzurisanja inače slobodne

⁴ Hashten and Scotton, *The World News Prism*, str. 21.

štampe, i oni pružaju korisno polazište zato što su njihove implikacije toliko jasne. Problem leži u tome što snaga ekstremnih slučajeva na koje se poziva pri opravdavanju cenzure štampe može da otvori put sve manje ekstremnim slučajevima koji su u sve većoj meri moralno sumnjivi.

S obzirom na slobodu štampe i cenzuru, ekstremni slučajevi poput dečje pornografije i nacionalne bezbednosti krše presedan ili apsolutni princip necenzure, i potencijalno otežavaju da se cenzuri kasnije postave bilo kakve granice. To je drugi oblik ranije pomenutog problema klizave nizbrdice koja dovodi do postepenog urušavanja slobode štampe. Osobe koje žele da uvedu veću cenzuru štampe razmišljaju na sledeći način: ako je legitimno uvesti cenzuru u slučajeve dečje pornografije i nacionalne bezbednosti, zašto je onda ne uvedemo i u slučaju bilo kakvih slika golotinje u umetnosti ili svih činjenica koje se tiču nacionalne ekonomije? Informacije o bilo kojim resursima jedne države mogu biti strateški upotrebljene protiv slobodnog društva od strane njegovih neprijatelja te mogu biti shvaćene kao opasnost po nacionalnu bezbednost. Obnaženost odraslih i seksualne teme, da se vratimo prvom primeru, čak i u klasičnoj umetnosti, mogu na kraju da dovedu do sloma svih moralnih vrednosti jednog društva preko opšte atmosfere povišene seksualnosti koju šire mediji. Ili se tako može dokazivati. Ako se prihvate ovi dalji udarci slobodi štampe, gde je granica? Možda ne bi trebalo objaviti nijednu informaciju o našim nacionalnim liderima, bar dok ne bude odobrena od vladinog ureda da bi se osiguralo da njen sadržaj ne mogu da zloupotrebe spoljašnji i unutrašnji neprijatelji društva. Možda nikakva informacija o seksu i nikakva slika ljudskog tela ne bi trebalo da budu objavljene jer bi to moglo dovesti do moralne permisivnosti koja može da ugrozi vrednosti jednog društva. Kako bismo mogli da zaustavimo cenzurisanje medija i da povratimo veliku meru slobode izveštavanju ako se prihvati ovakva vrsta zaključivanja?

Tomlinsonovi naponi da kontroliše javni radio i televiziju

Sledeći izveštaj je pripremila Nacionalna koalicija protiv cenzure (National Coalition Against Censorship — NCAC), organizacija koja nadzire cenzuru i širi svest o cenzuri štampe, umetničkim slobodama i slobodama drugih oblika izražavanja:

Javni radio i televizija upleteni u rat kultura — leto 2005.

Kongres je doneo Zakon o javnom radiju i televiziji iz 1967 (kojim je stvorena Korporacija za javni radio i televiziju [Corporation for Public Broadcasting — CPB]) da bi obezbedio alternativu komercijalnoj televiziji koja bi informisala, obrazovala i bogatila javnost i odražavala američke opšte vrednosti i kulturnu raznolikost. Kao vršilac nadzora i finansijer Nacionalnog javnog radija (National Public Radio — NPR) i Javne radio-televizije (Public

Broadcasting Service — PBS), ova agencija ima zadatak da brani njihovu nezavisnost i da zaštiti programe od stranačke politike.

Kenet Tomlinson [Kenneth Tomlinson], predsednik CPB-a, jedan od pet republikanaca koje je Bela kuća postavila u devetočlani Upravni odbor, dao je novu dimenziju svojoj ulozi. On želi da zameni ono što smatra liberalnim (i antiizraelskim) predrasudama u emisijama vesti i programima o javnim poslovima PBS-a konzervativnim predrasudama. U tom cilju, i ne obavestavajući svoj Upravni odbor, unajmio je konsultanta da prati „antibušovske” i „antikorporativne” predrasude u emisiji *Now Bila Mojersa* [Bill Moyers], a namerava i da prati vesti o Srednjem istoku u informativnim emisijama NPR-a. Ravnoteža je već poremećena: na zahtev CPB-a PBS je dodao dva nova programa u kojima se izlažu samo konzervativna gledišta — emisiju *Pola Gigota* [Paul Gigot] i emisiju *The Journal Editorial Report* komentatora Takeru Karlsona [Tucker Carlson] koji je u međuvremenu otišao. Pored toga CPB je postavio dva ombudsmena — jednog navodno liberalnog, a drugog konzervativnog — da „unesu ravnotežu” u javni radio i televiziju. Međutim, istraživanje koje je sproveo CPB ne pokazuje da gledaoci i slušaoci misle da su programi pristrasni prema bilo kom gledištu.

A sada Kongres želi da prekine finansiranje.

U govoru na Nacionalnoj konferenciji o reformi medija 15. maja, Bil Mojers, koji je nedavno napustio emisiju *Now*, nazvao je neke od Tomlinsonovih i CPB-ovih optužbi „uznemirujućim, pa čak i opasnim”. Mojers je razloge za pokretanje emisije *Now* opisao na sledeći način: to je bilo vreme, rekao je, kada je istraživanje javnih televizija pokazalo da su političke rasprave na programima o javnim poslovima nudile veoma uzak spektar pogleda na tekuća pitanja i sporove. „Ekonomске vesti”, prema Mojersu, „bile su skoro u celini iznošene kroz prizmu gledišta poslovnih ljudi, investitora i novinara koji prate ekonomiju. ... Obični radnici, predstavnici sindikata, zastupnici pokreta potrošača i široka javnost mogli su retko da se čuju”. Zadatak emisije *Now* bio je da obuhvati raznovrsna mišljenja sa svih strana političke lepeze. „To je”, rekao je Mojers, „izazvalo političku lavinu... iznosili smo priče koje stranački prvaci na vlasti nisu želeli da vide objavljene, i stvari smo postavljali ispravno a ne desničarski⁵ ... Uvek sam smatrao da je američkom orlu potrebno i levo i desno krilo. Desno krilo bi se staralo da legitimni ekonomski interesi ne budu zanemareni. Levo krilo bi se staralo da i obični ljudi učestvuju u pogađanju. A oba krila bi ovu veliku pticu držala u vazduhu. Ali sa dva desna ili dva leva krila, to više nije orao i sigurno će se strmoglaviti.”

Bilo da se cenzurišu programi o javnim poslovima bilo dečije emisije poput emisije *Postcards From Buster*, javna televizija

⁵ Igra reči sa *right* — ispravno, i *rightwing* — desničarski — prim. prev.

neće cvetati kao politički ragbi. Bez obzira na to koja stranka je na vlasti, nezavisnost javne televizije i radija jeste suštinski javni interes u slobodnom društvu.

PITANJA

1. Zašto autor prethodnog izveštaja sluti da je Kenet Tomlinson želeo da cenzuriše NPR i PBS? Kakvi su dokazi, ako ih ima, za tu optužbu? Da li je ona tačna, sudeći bar prema sadržaju izveštaja?

2. Da ste vi novinar ili urednik NPR-a ili PBS-a, kakva bi bila vaša reakcija na Tomlinsonove inicijative? Pretpostavimo da bi finansiranje bilo dovedeno u pitanje da se niste složili sa izveštavanjem koje bi se smatralo naklonjenim američkoj administraciji u Beloj kući ili Izraelu, kao što se u žalbi navodi? Da li biste se oduprli, i da li biste smatrali da treba da se oduprete pokušajima cenzure? Kako biste, s praktične tačke gledišta, to pokušali da učinite?

3. Za koje se vrste opisanih postupaka može smatrati da javno televizijsko novinarstvo vode niz klizavu nizbrdicu?

4. Šta čini novinarstvo koje finansira vlada posebno izloženim cenzuri i kontroli? Kako se vrše pokušaji da se štampa cenzuriše? Kakvu ulogu igra novac u vršenju pritiska na novinske organizacije da iznose analize i uvodnike koji bi se više sviđali nekim političarima, a ne ono što sami novinari odluče da objave?

5. Da li vlada ima legitimno pravo da prati sadržaj novinskih reportaža i uredničkih uvodnika u vestima pošto plaća veliki deo troškova istraživanja vesti i proizvodnje programa? Zašto ima, ili zašto nema? Koje su granice preko kojih vladine agencije ne smeju da se upliću u javnu televiziju da bi se izbegla cenzura slobodne štampe u skladu sa Prvim amandmanom američkog Ustava? Da li postoje neki razlozi koji opravdavaju takvo opšte uplitanje nasuprot kratkim i određenim periodima cenzure u vreme krize?

Tri principa za kontrolu cenzure

Potrebne su nam tri stvari da bismo sprečili pad niz klizavu nizbrdicu cenzure. Ako smo zabrinuti zbog mogućnosti osionog gušenja slobode štampe u slobodnom društvu, treba da se pozovemo na: (1) moralno opravdanje slobode štampe; (2) moralnu obavezu novinara da objavljuju sve informacije koje bi mogle biti relevantne za njihove čitaoce ili gledaoce i slušaoce — obavezu, kako smo istakli, koja je безусловna po sebi čak i ako ponekad može biti nadvladana nekom drugom moralnom obavezom; i (3) principijelne razlike između moralno opravdane i moralno neopravdane cenzure jedne inače nesputano slobodne štampe. Ova treća i konačna zaštita jeste zahtevanje dobrog razloga za dopuštanje nekih slučajeva cenzure, koja ne bi predstavljala neograničenu dozvolu cenzorima da ograničavaju

izveštavanje ne iznoseći nikakvo dobro opravdanje. Cilj je da se izbegne da cenzura stekne trajan oslonac ili da se postavi loš predsedan koji se ne može obuzdati ili povući kad je jednom učinjen. Već smo govorili o rudimentima uslova (1) i (2), koje ćemo samo ukratko ponoviti kako bismo postavili osnovu za potpuniju raspravu o uslovu (3).

Međuzavisnost slobodnog društva i slobodne štampe — princip 1

Setimo se primarnog moralnog opravdanja slobode štampe. Argument je to da su politička i lična sloboda suštinski vredno stanje za pripadnike bilo kog društva, kao i to da se slobodno društvo može ustanoviti, a njegove slobode zaštititi samo slobodnom štampom.

Dalje opravdanje slobode štampe kao preduslova slobodnog društva jeste to što članovi društva zavise od slobodnog protoka informacija da bi mogli da upravljaju sami sobom. Društvo može da ostane slobodno samo ako slobodna štampa deluje kao budni četvrti stalež, razobličavajući zloupotrebe vlasti i mobilišući javnost protiv njih. Kad slobodna štampa obznanjuje ono što vlada čini, slobodan narod može da nadgleda sve strane rada svog političkog vođstva, tako da slobodna štampa predstavlja zaštitu od postupaka vlasti, koji bi inače mogli da podriju društvene slobode i nezavisnost. Jedini istinski slobodan narod jeste obavešteni narod, jedini način da društvo bude slobodno obaveštavano jeste to da njegova štampa i svi mediji budu slobodni. To znači, kao što smo dokazivali, da štampa mora biti, u najvećoj mogućoj meri, necenzurisana. Novinari, koji kolektivno imaju moralnu obavezu da služe javnosti govoreći istinu, stoga su po implikaciji obavezni da se opiru svim pokušajima pojedinaca iz novinarske profesije ili izvan nje da kontrolišu sadržaj vesti i uvodnika. Novinar ne može da na pravi način obavlja svoj posao kad izveštava, te prema tome ne može ni da ispuni temeljni princip novinarske etike da maksimalizuje relevantno govorenje istine u javnom interesu, ako su činjenice koje su mu potrebne i o kojima želi da izveštava predmet redovne cenzure. Ako pomislimo na analogiju koju smo ponekad isticali između novinara i naučnika od kojih i jedni i drugi skupljaju i čine javnim određene vrste činjenica, tada će nam biti lako da vidimo da isto važi i za naučnike. Ako je naučnik na sličan način sputan u svom slobodnom istraživanju prirodnih pojava, ne možemo razumno očekivati da će doći do značajnih naučnih otkrića.

Zaključivanje tako polazi od intrinzične moralne vrednosti slobodnog društva i dolazi do potrebe slobodnog društva za informacijama. Moralno opravdanje slobode štampe tako počiva na značaju života u slobodnom društvu i na neprekidnoj potrebi slobodnog društva za istinom o činjenicama u svetu. Istina zahteva slobodnu štampu i slobodne izvore informacija, jer jedino kada su potraga za informacijama i izveštavanje o njima slobodni možemo očekivati optimalnu meru otkrivanja i objavljivanja činjenica. Istorija je prepuna primera

istraživanja vođenog pod teretom cenzure koja nisu vodila istini ili, kad je, zahvaljujući cenzuri, pojava značajnih činjenica bila ometana i odložena. Uvek je moguće da se istina javi slučajno čak i u uslovima stroge kontrole, ali ne možemo da očekujemo da će otkrivanje istine biti maksimalizovano kad istraživanje nije slobodno i nesputano.

Tamo gde postoji cenzura uvek postoje i metodi prisile, od suptilnih do brutalnih. Oni služe, a za to su i stvoreni, kao podsticaj novinarima da na prihvatljiv način ograniče svoje izveštavanje. Opasnosti po novinare u tom pogledu ubrzo postaju opasnosti po celo društvo, pošto ti metodi prisile guše žilu kucavicu vitalnih informacija koje su društvu potrebne da bi efikasno funkcionisalo. Već smo videli, raspravljajući o pojmu slobodne štampe, da ta sloboda znači nekoliko stvari. Mora postojati, između ostalih praktičnih mera, odsustvo bilo kakve cenzure u bilo kom stepenu, zatim, mogućnost da novinari nesputano istražuju društvene događaja u skladu sa svojim drugim moralnim obavezama, kao i mogućnost konkurencije među onima koji tragaju za istinom, i unakrsna provera informacija.

U bilo kojoj meri da ograničimo slobodu štampe, tačno u istoj meri ograničavamo istinu dostupnu pripadnicima slobodnog društva. U izvesnim slučajevima možemo da nametnemo cenzuru da bismo ispunili moralno višu obavezu. Tada se postavlja pitanje kako treba, pod tim uslovima, da se na moralan i adekvatan način slobodnoj štampi ograniči slobodno istraživanje, tako da ono bude u skladu s moralnim obavezama koje, uopšte uzev, imaju pripadnici slobodnog društva. Slobodno društvo je moralno obavezno da očuva svoju slobodu kao nešto intrinzično moralno vredno. Slobodna štampa i slobodan protok informacija koji ona omogućava jesu jedan od najznačajnijih načina na koje slobodno društvo štiti svoju slobodu. Međutim, to nije jedini način i ima okolnosti u kojima objavljivanje izvesnih vrsta informacija predstavlja veću pretnju no korist po očuvanje slobode društva.

Obaveza da se maksimalizuje relevantno govorenje istine — princip 2

Nagovestili smo već način na koji počinje klizava nizbrdica sve veće cenzure. Pitanje je kako da se to na najbolji način spreči i da se onemogućí da se uguše slobode koje smatramo dragocenim i da se uništi značajni rad jedne idealno slobodne štampe.

Izrazili smo opredeljenje za određeni filozofski model etike cenzure. U tom modelu nisu umanjene moralne obaveze novinara da otkrivaju i da objavljuju apsolutno sve relevantne istine kojima raspolažu. Novinarima je, u principu, dozvoljeno da objavljuju čak i najštetnije i najopasnije vrste informacija koje bi mogle da naude interesima slobodnog društva, pa čak i samoj njegovoj slobodi. Mada priznajemo neograničeno moralno pravo, pa čak i moralnu obavezu profesionalnih novinara da objavljuju sve činjenice koje bi potencijalno mogle biti relevantne za njihove čitaoce ili slušaoce i gledaoce, priznajemo

i da ta moralna obaveza da se maksimalizuje relevantno govorenje istine može ponekad da bude nadvladana drugim oprečnim moralnim obavezama koje u javnom interesu imaju prioritet.

Moralna obaveza novinara da izveštavaju ostaje čak i kada poredak prioriteta moralnih obaveza zahteva da ona ostane u pozadini i da mesto ustupi prečim obavezama. Kad do toga dođe, novinari ne mogu u praksi da ispune sve svoje moralne obaveze. Posebno, oni tada moraju modifikovati primarni moralni imperativ novinarske etike da otkrivaju i objavljuju istinu. To nije neka naročito nova situacija bez presedana. Svakome od nas se može desiti da ima sukobljene obaveze što se rešava utvrđivanjem njihovog prioriteta. To smo već videli u slučaju oca — policajca i profesora biologije — religioznog fundamentaliste. Do procene sukobljenih moralnih obaveza dolazi i u mnogim drugim situacijama, imajući u vidu složenost našeg moralnog života i logičke implikacije mnogih, ponekad uzajamno nesaglasnih moralnih obaveza kojima dugujemo različite stepene odanosti.

Odbijanje da se umanjí ili poništi moralna obaveza novinara da uvek govore istinu o apsolutno svemu bez izuzetka, uz istovremeno priznanje da ta obaveza može biti nadvladana u izuzetnim okolnostima, pomaže da se održi front protiv uplitanja u slobodu štampe. Mada mnogi društveni činoci mogu da zaprete sve većim brojem situacija u kojima su prerogativi slobodne štampe nadvladani suprotnim obavezama, ima nešto značajno u tome da se u takvim slučajevima ne prizna da su novinari prosto izgubili svoju obavezu da govore istinu. Umesto toga, priznajemo potrebu u nekim slučajevima da se ne ispuni određena profesionalna obaveza radi više obaveze koju imamo u nekom drugom svojstvu, na primer vojnika, građanina i slično.

Isto važi i u pogledu cenzure. Ako se pokaže da su novinari u izvesnim slučajevima obavezni da ne objavljuju izvesne činjenice, novinari ipak neće postati popustljivi u pogledu svoje temeljne odgovornosti. Oni ne bi trebalo da smatraju da je njihova obaveza odstranjena ili poništena čak ni onda kad okolnosti zahtevaju da nad njom pretegnu druge preče obaveze. Tako, umesto da zaključimo da novinari nemaju moralnu obavezu da objavljuju dečiju pornografiju ili strateški osetljive vojne tajne svoje zemlje, smatramo da novinari imaju obavezu da iznose takve činjenice, ali da tu svoju obavezu ne treba da ispune zbog suprotnih viših obaveza koje izražavaju više društvene vrednosti. Ističemo da su profesionalni novinari u tim slučajevima obavezni da iznose relevantne istine samo ako je u interesu javnosti da oni to čine.

Mogu li informacije biti štetne?

Ako nam se učini da je sramno da novinari budu moralno obavezni da objavljuju one vrste štetnih ili opasnih informacija koje smo pomenuli, treba da se setimo dve stvari.

Prvo, informacija je samo informacija. Ne bi trebalo da pretpostavimo da istina o bilo čemu može da, dugoročno gledano, ikada bude

štetna. Kratkoročno, s druge strane, očigledno je da se može izazvati znatna šteta kad pogrešna informacija dospe u pogrešne ruke. To, što je značajno, potencijalno važi za skoro sve informacije koje objavljuju mediji; pa, ipak, ne želimo da obustavimo svaku novinarsku delatnost cenzurišući objavljivanje svih informacija.

Drugo, mada su novinari moralno obavezni da objavljuju sve relevantne informacije koje imaju, treba da se setimo i da govorimo o informacijama koje su oni po hipotezi snažnije ili ubedljivije moralno obavezni da ne šire. Sve vreme se slažemo s tim da novinari ne treba da objavljuju slike dečje pornografije niti uputstva za pravljenje temperiranih bombi, čak i ako su fotografije i uputstva deo dokaza koje je prikupila policija prilikom hapšenja ljudi koji se bave dečjom pornografijom ili prilikom prepada na radionice u kojima teroristi izrađuju eksplozivne naprave i koji su stoga legitimni deo novinarskog izveštaja o tim događajima.

Izazov za filozofiju ne predstavlja rasprava o tim vrednostima, već tačno određenje, vođeno u duhu slobodnog istraživanja, pojmova i principa koji bi nam omogućili da donesemo odluku kako objavljivanje dovoljno opasnog ili opscenog materijala nije u javnom interesu. Sada moramo konkretnije da objasnimo šta podrazumevamo pod javnim interesom, šta sve spada u govorenje istine u javnom interesu, a šta ne bi trebalo da spada. Ako možemo još i da odlučimo šta je „dovoljno” opasno ili opsceno da zaslužuje cenzuru ili dobrovoljnu odluku da ne bude objavljeno ili emitovano, tada ćemo konačno biti u položaju da razmotrimo neke praktične sugestije o tome gde da postavimo granice progresivnoj cenzuri štampe i kako da sprečimo plimu cenzure koja pretila da ugrozi najveću optimalno moguću slobodu štampe.

Ima li neke svrhe uporno tvrditi da novinari imaju moralnu obavezu da govore istinu o stvarima o kojima već unapred znamo da zbog drugih razloga ne bi trebalo da ih objavljuju? Već smo ukazali na jedan snažan motiv za to i da sačuvamo moralnu obavezu maksimalno relevantnog govorenja istine i da dopustimo da će ta profesionalna obaveza biti nadvladana prečim oprečnim obavezama. Ta distinkcija predstavlja kočnicu, delom psihološku, a delom radi izbegavanja presedana, protiv klizave nizbrdice koja inače pretila da potkopa slobodu štampe. Ne želimo da kažemo da moralna obaveza novinara da maksimalizuju govorenje istine nikada ne može biti stavljena van snage, mada ponekad, u ekstremnim okolnostima, mora da bude zanemarena radi viših moralnih vrednosti.

Paradoks koji izuzeci od cenzure predstavljaju za cenzore

Postoje i druge osobene strane cenzure u slobodnom društvu. Razmotrimo činjenicu da će, ako postoji ikakva vrsta cenzure bilo koje vrste materijala, neke osobe tada morati da pregledaju date tekstove

i slike da bi odlučile da li su nepogodne da ih druge osobe čitaju ili gledaju.

U cenzuri ima nečega inherentno nedemokratskog. Pa, ipak, pitamo se: ako je izvesna informacija štetna po široku publiku, zašto nije štetna po cenzore koji moraju da upoznaju njen sadržaj? Zašto da pretpostavimo da su izvesne osobe, koje su jedine moralno kvalifikovane da budu cenzori, toliko sigurne u svojim vrednostima i snazi volje da mogu da se upoznaju sa cenzurisanim materijalom a da ne pretrpe njegov loš uticaj, dok bi širokoj javnosti bila naneta tolika šteta kad bi se upoznala s datim tekstovima i slikama da bi to zahtevalo da bude zaštićena cenzurom? Možemo da se setimo petnaestog veka i inkvizicije, koja je utvrdila indeks zabranjenih spisa. Ta dela nisu smela da budu objavljena, ali su prikupljana u privatnim i crkvenim bibliotekama da bi ih viši pripadnici sveštenstva mogli konsultovati.

Arogantnost ovakvog stava je ono što je mnoge ljude posle prosvetiteljstva navelo da se suprotstave ideji cenzure u bilo kom njenom vidu. Zašto bi, na primer, izvesni spisi o nauci bili dostupni samo privilegovanoj eliti? Zašto se samo pripadnici neke religijske institucije smatraju dovoljno odgovornim da mogu da čitaju taj materijal, dok se drugi pripadnici društva drže u neznanju o novim otkrićima o prirodi sveta, koja bi proširila njihova shvatanja i možda im pružila vitalne informacije koje bi mogli da koriste kako bi vodili bolji život?

Odgovor koji su nudili crkveni zvaničnici u to vreme skoro je isti kao i odgovor s kojim se susrećemo gde god je cenzura prihvaćena. Odgovor je da širenje izvesnih vrsta informacija ugrožava same temelje ili opstanak društva. To je snažan odgovor. Međutim, retrospektivno posmatrano, uvek možemo da se kasnije pitamo da li takvo društvo i zaslužuje da opstane ako nema neko veće poštovanje prema istini već uvodi stalnu cenzuru. Teškoća je u tome što se čini da osobe na vlasti često mnoge vrste informacija vide kao potencijalno štetne po njihove individualne interese. Radi sopstvene koristi tada mogu da prikazuju te lične opasnosti kao velike pretnje društvu u celini. Tako su crkveni velikodostojnici u novoj nauci Galileja, Bekona, Dekarta, Lajbnica i drugih u sedamnaestom veku videli pretnju religijskim temeljima evropskih društava u kojima je njihova pastva živela. U totalitarnim režimima i diktaturama poput nacističke Nemačke, staljinističkog Sovjetskog Saveza i Severne Koreje, da navedemo samo tri najupadljivija primera od bezbroj drugih, protok informacija koje nije regulisala vlada smatrao se potencijalnom pretnjom režimu. Praktično se sve informacije u tom smislu mogu shvatiti kao opasnost po opstanak društva, opasnost po samo „tkivo i temelje društva” (emocionalno nabijena ali nesuvisla fraza koja se često priziva u odbranu ograničavanja informacija). Totalitarna vlada je pre i iznad svega režim koji vrši kontrolu nad svim aspektima informativnih medija. Ponovljena lekcija istorije jeste to da je cenzura, dobronamerna ili ne, obično mnogo štetnija po stvarne temelje društva od bilo koje navodne pretnje kojoj treba da bude brana.